

СОЦІАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СУСПІЛЬСТВА: СУЧАСНИЙ СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ

У статті проаналізовано особливості формування соціального потенціалу суспільства з урахуванням тенденцій розвитку людського потенціалу та забезпечення державою якості життя населення; виявлено причини негативних явищ та запропоновано шляхи розв'язання проблем.

Ключові слова: соціальний потенціал, особливості розвитку соціального потенціалу суспільства, людський потенціал, індекс розвитку людського потенціалу, якість життя населення, соціальні стандарти, соціальний захист.

В статье проанализированы особенности формирования социального потенциала общества с учетом тенденций развития человеческого потенциала и обеспечения государством качества жизни населения; выявлены причины негативных явлений и предложены пути решения проблем.

Ключевые слова: социальный потенциал, особенности развития социального потенциала общества, человеческий потенциал, индекс развития человеческого потенциала, качество жизни населения, социальные стандарты, социальная защита.

This article is devoted to analysis a peculiarities of forming of a society social potential, taken into consideration humans potential developing and tendencies of a state guaranties for people's life level. A causes of negative events are determinates. A ways of decisions are suggested.

Key words: social potential, especially social development potential of society, human potential, the index of human development, quality of living, social standards, social protection.

Постановка проблеми. Однією з найгостріших і значущих проблем для сталого соціального та економічного розвитку України є питання збереження, зміцнення й ефективного використання соціального потенціалу суспільства. Перехід до нової моделі суспільного розвитку в системі світових взаємин зумовлює важливість та своєчасність досліджень зазначеного питання, а потреба у створенні повноцінних умов для науково обґрунтованого дослідження соціального потенціалу зумовлює необхідність аналізу особливостей та характерних рис соціального потенціалу суспільства на сучасному етапі світової еволюції. Саме аналіз кількісних та якісних параметрів соціального потенціалу стають у сучасних умовах вагомим чинником результативності процесу управління та формування прогресивних форм розвитку.

На сьогодні тенденції світової інтеграції потребують формування напрямів державної політики на принципах пріоритетності потреб суспільства. Але концептуальна невизначеність щодо соціально-економічної моделі розвитку та недостатність реформ у соціальній сфері, стримують ефективне використання та збереження соціального потенціалу. Тому, проблеми формування, використання та збереження соціального потенціалу суспільства потребують наукового обґрунтування результатів аналізу сучасного стану,

що дозволить шляхом взаємодії існуючих та впровадження нових важелів досягти більш прогресивних результатів у цьому напрямку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останнім часом в Україні спостерігається посилення інтересу вчених, політиків, а також практиків до вирішення широкого кола соціальних питань. Серед них можна виділити роботи Н. Василенко, В. Болюбаха, А. Гладишева, В. Іванова, Е. Бухвальда, В. Погребинської, Н. Алексєєв, В. Гимпельсона, Л. Косалса, Н. Наумова, Ж. Тощенко, Й. Шумпетера, Є. Гришнова, Е. Либанова, О. Макарова, А. Морозова, Ю. Наєнко та ін. У роботах означених науковців розглянуто соціальні та економічні аспекти формування і розвитку соціального потенціалу, вплив економічних факторів на поведінку суб'єктів трудових відносин.

Формулювання раніше не вирішеної частини загальної проблеми. Однак, перелік питань, що порушуються в роботах зазначених та інших авторів, не охоплюють проблем, що виявляються в результаті аналізу тенденцій та особливостей розвитку соціального потенціалу суспільства. Так, майже відсутні дослідження, які дозволяють надати повну картину щодо стану та особливостей його розвитку, оскільки немає чітко окреслених методик аналізу та індикаторів, що дозволяють оцінити соціальний потенціал, який сформувався.

Мета роботи полягає у визначенні особливостей та характерних рис розвитку соціального потенціалу суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Автор вважає за доцільне виявити особливості та характерні риси розвитку соціального потенціалу на основі його аналізу за наступною схемою.

Рис. 1. Етапи визначення сучасних особливостей та характерних рис розвитку соціального потенціалу

Згідно звіту ООН «Про розвиток людського потенціалу» за 2009 р., який було видано 12.10.09 р. соціальний потенціал оцінюють за допомогою Індексу розвитку людського потенціалу. Індекс людського розвитку (або індекс розвитку людського потенціалу) – це показник для порівняльної оцінки рівня життя, писемності, освіти, середньої тривалості життя та інших критеріїв країни [1].

Автор вважає, що кількість людей, які навчаються, навряд чи є достатнім показником оцінки розширеного вибору суспільства, а тривалість життя – надійним індикатором здоров'я нації. Така невідповідність є досить очевидною, проте індекс використовується статистичним комітетом ООН для розподілу країн за соціальним розвитком вже майже 20 років. Справа в тому, що ІЛР розраховується саме розвиненими країнами, які вже досягли досить високого рівня соціального статусу, в той час у перехідних країнах, що посідають останні місця в рейтингу, економіка все ще знаходиться у стадії швидких трансформацій, щоб

лише у майбутньому стати фундаментом для подальшого соціального розвитку. На нашу думку, доцільним було б створення окремих індексів для різних груп країн, які б реально свідчили про позитивні зміни, або створення єдиного комплексного індексу, який врахував найбільш вагомі складові соціального потенціалу, такі як: освітній потенціал, інтелектуальний потенціал, потенціал культури, ювенальний потенціал.

Таким чином, для виявлення особливостей та характерних рис соціального потенціалу суспільства вважаємо за доцільне проаналізувати динаміку Індексу розвитку людського потенціалу та його складових.

Починаючи з 2001 року, позиція України в індексі країн повільно підвищувалася (з 80 у 2001 та 78 у 2003 до 77 та 76 у 2005-2006 рр. відповідно), у звіті за 2008 р. Україна, зважаючи на світову фінансову кризу, опинилася лише на 85 місці [1].

Значення Індексу розвитку людського потенціалу та його основних показників наведено в таблиці.

Таблиця 1

Значення показника HDI та його основних показників для України за 2000-2008 рр. [1]

Значення/рік	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Тривалість життя, що очікується під час народження (років)	69,1	68,1	68,1	69,2	69,5	66,1	66,1	67,7	68,2
Рівень грамотності дорослого населення (вік 15 років та старше(%))	99,6	99,6	99,6	99,6	99,6	99,4	99,4	99,4	99,7
Сукупний валовий коефіцієнт кількості осіб, що вступили до початкових, середніх та вищих навчальних закладів (%)	78	77	77	81	84	86	85	86,5	90,0
ВВП на душу населення (паритет купівельної спроможності у дол США)	3194	3458	3816	4350	4870	5491	6394	6848	6914

Індекс тривалості життя, що очікується	0,73	0,72	0,72	0,74	0,74	0,69	0,69	0,711	0,720
Індекс рівня освіти	0,92	0,92	0,92	0,93	0,94	0,95	0,94	0,948	0,96
Індекс ВВП	0,58	0,58	0,61	0,63	0,65	0,67	0,69	0,705	0,707
Індекс розвитку людського потенціалу	0,744	0,742	0,748	0,766	0,777	0,766	0,774	0,788	0,796

Кризові процеси, що відбулися в економіці країни у 90-х роках ХХ ст., негативно вплинули на відтворення людського потенціалу, призвели до його значної деформації, у наслідок чого в Україні відбулося різке погіршення показників людського розвитку. Так, за період з 1990 до 2008 року у світовому індексі людського розвитку Україна перемістилась з 45 на 82 місце серед 179 країн [5]. За якістю життя Україна посідає 68 місце серед 104 країн [6].

Саме наближення соціально-економічних показників України до європейських стандартів потребує інтенсивного розвитку державної політики України в галузі формування високої якості життя та підвищення добробуту населення шляхом впровадження високих соціальних стандартів.

Міжнародні стандарти рівня життя визначено у Конвенції Міжнародної організації праці (МОП) 117 «Про основні цілі і норми соціальної політики». Згідно міжнародних визначень, до основних соціально-економічних індикаторів рівня та якості життя відносять демографічні показники, тривалість життя,

доходи та витрати, показники охорони здоров'я, обсяги споживання важливих продуктів у натуральному виразі, забезпеченість освітніми, комунальними і соціальними послугами показники соціального забезпечення, частку витрат бюджету на розвиток соціальної сфери [3; 4].

Якість життя – це така ознака успішності держави та її уряду, що дозволяє оцінити в певній мірі стан розвитку соціального потенціалу суспільства, оскільки якість життя безпосередньо відчують на собі пересічні громадяни.

19 березня 2009 року відбувся круглий стіл «Потенціал України та його реалізація», на якому було представлено підсумкові результати проекту «Спроможність до аналізу соціально-економічних результатів і потенціалу». Під час заходу Міжнародний центр перспективних досліджень та уряд оприлюднили звіти, в яких, використовуючи інструмент бенчмаркінгу, досліджено якість життя в Україні порівняно з іншими країнами [2].

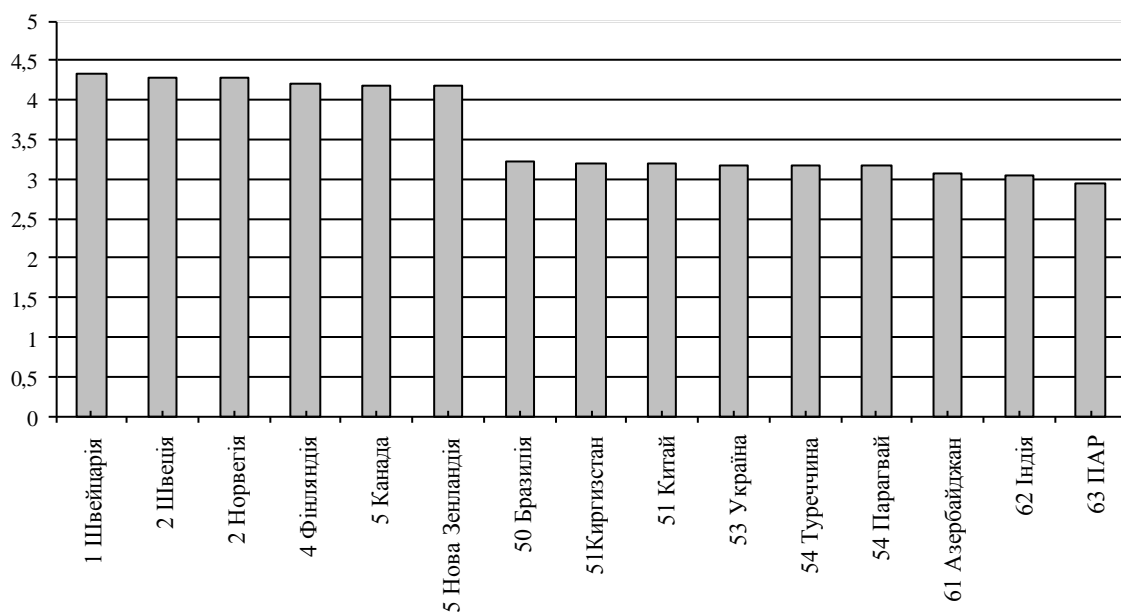

Рис. 2. Рейтинг якості життя

З одного боку Україна посунулася в рейтингу на 4 позиції: з 57 на 53 місце серед 63 країн. Вона випередила таких потужних конкурентів, як Росія (56 місце – 2007 рік, 57 місце – 2008 рік). З іншого боку, середній бал України за якістю життя зменшився з 3,24 до 3,17 за п'ятибальною шкалою. Найбільшого прогресу за останній рік наша країна досягла у сфері суспільства, піднявшись з 44 на 25 місце. Не менш успішною була Україна і у сфері добробуту: 52 місце 2007 року порівняно з 40 місцем у 2008 році. У сферах довкілля та охорони здоров'я наші показники в рейтингу дещо погіршилися. 2007 року Україна посідала 49 місце у сфері довкілля та

61 місце у сфері охорони здоров'я. 2008 року ми посідали 52 місце у сфері довкілля та 62 місце у сфері охорони здоров'я. Проте найприкрішою поразкою України є суттєве падіння її рейтингу та середнього бала у сфері освіти, що завжди вважалась однією з основних конкурентних переваг нашої країни. Становище України погіршилося з 34 місця у 2007 році до 49 місця у 2008 році.

Результати бенчмаркінгу дозволяють проаналізувати якість життя в регіонах України. Так, було виявлено чотири регіони-лідери – міста Київ, Севастополь і дві області – Харківську та Закарпатську. Тим часом, як перше місце Києва не викликає здивування,

області-лідери посіли перші місця завдяки здобуткам лише в деяких зі сфер якості життя. Наприклад, Закарпатська область, маючи другий найнижчий показник ВВП на особу, одержала гарні результати у сферах «суспільство» та «охорона здоров'я». Харківська область продемонструвала високі показники у сферах «освіта» й «добробут».

Поліпшення якості життя у регіонах України неможливе без активного залучення та відповідного управління органів місцевого самоврядування.

На сьогодні, за умов інтеграції у європейське співробітництво, утвердження цивілізованих норм та високої якості життя не можливі без гармонізації суспільних відносин на засадах гендерної соціалізації. На жаль, серед особливостей розвитку соціального потенціалу суспільства виокремлюється гендерна нерівність. Так, загальносвітовою тенденцією є те, що жінки належать до більш незахищених верств населення, ніж чоловіки. В Україні спостерігається ціла низка структурних диспропорцій, наприклад, показник заробітної плати жінок становить приблизно 70 % заробітної плати чоловіків, що відповідно призводить до розривів у розмірах пенсій, накопиченні власного капіталу, обмежує кредитування, відкриття власної справи тощо [2].

Економічна криза відчутно відобразилася на якості життя суспільства України. Загострилися проблеми невиконання основних показників соціального розвитку країни, розроблених урядом на 2009 р. Розглянемо та проаналізуємо основні з них.

Так, в Україні спостерігається низький порівняно з більшістю європейських країн рівень соціальних стандартів.

Якість життя в Україні є однією з найнижчих у Європі. Рівень доходів українців значно нижчий за рівень доходів громадян європейських країн з невисоким рівнем розвитку економіки: мінімальна місячна заробітна плата в країнах ЄС на 2009 р. у Португалії, Словенії, Мальті, Греції, Іспанії становить від 500 до 1000 євро, у Чехії, Польщі, Угорщині, Румунії та Болгарії – у межах 123-153 євро, в той час як в Україні – 50 євро.

Частка населення, яке отримує заробітну плату, менше прожиткового мінімуму, на кінець 2008 р. становила 13,4 %; кількість громадян, які отримували зарплату, меншу рівня мінімальної заробітної плати – 5,2 %. Заробітну плату, нижчу за фактичний розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, у червні 2009 р. нараховано у майже 3 млн працівників. [12].

Серед негативних тенденцій спостерігається високий рівень бідності населення. За даними Держкомстату України більшість соціальних виплат не мають суттєвого впливу на ризики відносної бідності. За даними моніторингу бідності 2008 р., 28,2 % населення України належать до категорії бідних, а 15 % – до злиденних. Питома вага найбіднішого прошарку серед бідного населення залишилася на рівні минулого року – 50,6 %. Найбільше потерпають від бідності в Україні сім'ї з дітьми, особами з обмеженими можливостями або непрацюючими особами працездатного віку. За 2009 р. частка злиденних серед домогосподарств з трьома та більше дітьми зросла з 37,9 % до 41,8 %, або на 3,9 %, чотирма та більше дітьми – з 37 % до 56,6 % (на 19,6 %). Найвищий рівень бідності – 29 %, зафіксовано серед домогосподарств, у яких всі особи старше за 75 років.

До сьогоденних проблем розвитку соціального потенціалу суспільства слід віднести також погіршення основних показників добробуту. Мінімальна заробітна плата у січні 2009 р. становила 605 грн, у червні – 625 грн, але якщо в номінальному вираженні вона підвищилася на 3,3 %, то в реальному обчисленні, з урахуванням інфляції знизилась на 4,9 %. Реальна заробітна плата за січень-серпень 2009 р. зменшилась на 10,1 %, що є найгіршим показником з 1999 р. Реальний наявний дохід у другому кварталі 2009 р. порівняно з аналогічним періодом 2008 р. зменшився на 8,3 %. Було також заморожено низку державних соціальних гарантій. Так, у 2009 р. Уряд заморозив прожитковий мінімум для соціальних та демографічних груп населення на рівні грудня 2008 р. (626 грн, з урахуванням інфляції за 9 місяців цей показник реально знизився на 15 %). Затверджений в бюджеті розмір прожиткового мінімуму на одну особу вже в лютому 2009 р. був на 235 грн менше реального (розрахованого виходячи з фактичної інфляції і набору товарів і послуг). Розмір мінімальної заробітної плати був заморожений з кінця 2008 р. [12].

Серед проблем розвитку соціального потенціалу виокремлюють також блокування пенсійної реформи протягом 2009 р., і, як результат, труднощі в процесах пенсійного забезпечення. Реформування чинної пенсійної системи проводиться в умовах високих внесків на пенсійне страхування, основна частина яких сплачується роботодавцями, низького рівня легальної заробітної плати та масштабної тіньової зайнятості. Встановлення мінімального розміру пенсії за віком на рівні прожиткового мінімуму без забезпечення відповідних джерел фінансування пенсійного фонду призвело до фінансової нестабільності солідарної системи.

На жаль, серед особливостей розвитку соціального потенціалу суспільства є негативні тенденції на ринку праці й посилення відповідних соціальних ризиків серед яких: поширення практики вимушених адміністративних відпусток та скорочення робочого дня (кількість працівників, які знаходяться в неоплачуваних відпустках за ініціативою роботодавця, вже на 1 березня 2009 р. склало близько 568 тис. осіб [14]); поширення безробіття та проблем працевлаштування молоді (рівень безробіття серед молодих громадян до 35 років удвічі вищий, ніж серед усього економічно активного населення, багато молодих людей не можуть знайти роботу понад рік); заборгованість з виплати заробітної плати (загальна сума заборгованості з виплати зарплати в Україні за січень-липень 2009 р. збільшилася на 36 % – до 1,6 млрд грн); високий рівень виробничого травматизму та професійної захворюваності (основна причина порушень безпеки праці – відсутність належного державного фінансування).

Одним із напрямів ефективного розвитку соціального потенціалу суспільства є створення умов якнайповнішої реалізації творчого трудового потенціалу для його економічно активної частини. Належний рівень підприємництва є запорукою соціальної та економічної стабільності ринкової економіки.

До позитивних моментів розвитку підприємництва в Україні можна віднести те, що за останні чотири роки було переглянуто та скасовано п'ять тисяч регуляторних документів, в першому півріччі 2009 р. з метою спрощення процедур започаткування підприємницької діяльності в усіх регіонах створено 678 єдиних офісів, які здійснюють реєстрацію суб'єктів

господарювання за принципом «єдиного вікна» [11]. Але, незважаючи на перераховані позитивні зрушення, якісних змін щодо забезпечення економічних свобод для громадян України, а також умов започаткування та ведення бізнесу не спостерігалося.

Соціальний захист населення є одним із найважливіших напрямків державної соціальної політики. На жаль, на сьогодні держава не може повною мірою гарантувати громадянам реалізацію низки важливих конституційних прав у соціальній сфері, що є негативною прерогативою формування соціального потенціалу суспільства. У 2008 році частка витрат на соціальний захист досягла 8 % ВВП. За результатами 2008 р. лише 63 бюджетні програми (7,1 % всієї кількості) профінансовано в повному обсязі. Зовсім не було розпочато виконання 139 програм, а асигнування отримали на 50 програм менше, ніж було заплановано на цей період. Під недостатнє фінансування потрапили програми охорони здоров'я, заходи з підтримки соціального захисту дітей, інформатизації освітніх установ, державна підтримка шахт, охорони праці та підвищення рівня техніки безпеки.

Глибока соціальна та економічна криза загострила проблему низької дієздатності системи соціального захисту населення, що існує в Україні, розширила коло невизначеності, соціальних ризиків та проблем, серед яких можна виділити: високі витрати на програми соціального захисту, але низька ефективність через відсутність ефективної стратегії їх реалізації; відсутність дієздатних механізмів цільового соціального захисту; відсутність належної нормативно-правової бази, що мала б забезпечити гарантування та регулювання належного рівня якості соціальних послуг та стандарту якості соціальної послуги; погіршення стану соціальної інфраструктури та відсутність інтегрального показника її оцінки; зниження доступності медичного обслуговування (державні видатки у сфері охорони здоров'я є незначними (3,7 % ВВП) порівняно з країнами ОЕСР, де темпи зростання витрат на охорону здоров'я у середньому перевищують темпи економічного зростання в 1,7 рази [10]); незадовільний стан за безпеченості

житлом (попит на житло перевищує пропозицію в 65 разів. В Україні, починаючи з 2000 р., мінімальний розмір забезпеченості житлом не змінюється і становить близько 21-22 м², у той час як мінімальний розмір забезпеченості житлом, розрахований ООН, має становити 30 м² на людину); поширення соціального сирітства та дитячої безпритульності (в Україні проживає понад 120 тисяч безпритульних дітей. 60 % безпритульних дітей – це соціальні сироти, які мають батьків, до яких вони могли б повернутися [9]); прискорені темни депопуляції (Україна має найвищий в Європі рівень депопуляції – щороку населення країни скорочується на 0,8-1 % [8]).

Висновки. Таким чином, сучасна економічна система потребує детального аналізу особливостей формування соціального потенціалу суспільства з метою виявлення негативних явищ та швидкого їх усунення. На шляху даного процесу постає проблема відсутності чітко обумовлених методик аналізу та індикаторів, що дозволяють оцінити сучасний стан соціального потенціалу.

Запропонована автором схема аналізу соціального потенціалу дозволяє виявити особливості його розвитку, серед яких:

- необхідність активного втручання держави у процеси функціонування галузей соціальної сфери. Найбільш активну участь держава повинна проявити в системі охорони здоров'я, соціального захисту, забезпечення, а також у системі житлово-комунального господарства (реформування повинне протікати на переважно ринкових принципах);

- сучасні особливості формування соціального потенціалу суспільства поки що не забезпечують балансу між принципами економічної та соціальної ефективності, тому зі збільшенням рівня життя пріоритетність бюджетного фінансування повинна змінюватись;

- модель соціального блоку бюджетів останніх років – це модель звуженого суспільного відтворення: зменшення його чисельності, погіршення якості життя в основному з причин недофінансування соціальної сфери.

ЛІТЕРАТУРА

1. Human Development Report 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2009_EN_Complete.pdf.
2. Рейтинг якості життя: Україна на 53 місці. Вісник центру // Інформаційний бюлетень Міжнародного центру перспективних досліджень. – № 10 (444). – 23 березня 2009 р.
3. Мельниченко О. А. Підвищення рівня та якості життя населення: механізм державного регулювання / О. А. Мельниченко. – Х. : Вид-во ХарPI НАДУ Магістр, 2008. – 232 с.
4. Звіт з людського розвитку в Україні за 2008 рік [Електронний ресурс] / Людський розвиток і європейський вибір країни. – Режим доступу : <http://www.undp.org.ua/ua/home>.
5. Statistics of the Human Development Report. Human Development Indices: A statistical update 2008 – HDI rankings [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hdr.undp.org/en/statistics/>.
6. The 2008 Legatum Prosperity Index. Legatum Institute [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.prosperity.com/default.aspx>.
UNECE Statistical Database, European Mortality Database (MDB), World Health Organization (WHO) Regional Office for Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w3.unec.org/pxweb/Dialog/Weekly/2009/11/Default.asp>.
7. Віче. Журнал Верховної Ради України, 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/>.
8. Верховна Рада України Проект Закону про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2009 рік № 3175 від 17.09.2008.
9. Урядовий портал «УКРАЇНА І СВІТ». Євроатлантична інтеграція» Правова база співробітництва України з НАТО» Інформація про виконання РНП на 2009-2010 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article>.
10. Лячук Л. І., кандидат політичних наук, доцент, директор Центру Оперативний моніторинг ситуації у соціальній сфері в Україні станом на 1 січня 2009 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cpsr.org.ua/index.php>.

Рецензенти : Бажал Ю. М., д.е.н., професор;
Верланов Ю. Ю., к.е.н., професор